

Selaheddin Eýýuby we döwlet: Seljuklylar we haçlylar

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Selaheddin Eýýuby we döwlet: Seljuklylar we haçlylar

SELJUKLYLAR WE HAÇLYLAR

Ýokarda Kürbuga serkerdeligindäki Seljukly güýçleriniň Antakyýanyň eteginde ýeňilendigini aýdypdyk. 1099-nji ýylда Kudus haçlylar tarapyndan eýelenenden soň, Damask kazysynyň ýolbaşçylygynda bir ilçi topary apbasly halypasyndan we Seljukly Soltany Muhammet Tapardan kömek soramak üçin Bagdada gitdi. Sybt bin Jözzi bu topar barada özüniň taryhy kitabynda şeýle diýýär: «Toparda bolanlar saçlaryny syrdyrtdylar we aglap kömek soradylar. Damask kazysy diwanda söz sözläp, ähli diňleýjileri aglatdy». Ýone halypa bilen Sultan şeýle çäresizdi welin, olaryň elinsen hiç zat gelmeýärdi we bu ýalbaryp-ýakarma hiç hili netije bermedi. Mundan soň Damask ilciler toparynyň baştutany kazy Abu Sagyt Herewi şu beýtleri

aýtmaga mejbur boldy:

«Söweş ody tutasýan wagty,

ynsanyň iň erbet ýaragy gözýaş dökmegidir.

Eý musulmanlar! Siziň arkañyzda şeýle wakalar bolýar welin, başlary aýaga öwürýär.

Ähli ukudakylary oýarýan hadyslar bolup durka,

ynsan bolan nädip arkaýyn ýatyp bilyär?

Şamdaky doganlarymyz gylyçlara

we syrtlanlara şam bolýarlar.

Rumlar (haçlylar) olara her hili erbetligi rowa görýän wagty, hiç bir zat bolmaýan ýaly arkaýyn seredip dursuňyz».

Seljuklylar we Fatymylar kömek soran birnäçe ilçi toparlaryna we Trablusgalp häkimi Ibn Ammara kömek edip bilmediler. Günorta-gündogar Anadoludaky Artyklylar, Şamdaky Seljukly emirleri ýalňyz, goldawsyz galsalar-da, Halap, Şeýzer, Damask, Hums, Hama, Harran ýaly haçlylaryň alkymynda duran möhüm merkezleri goraýardylar. Musulmanlaryň haçlylardan ikinji gezek üstün çykmaklary Anadoluda boldy. 1101-nji ýylда danyşmentli türkmenleriniň hökümdary Kümüştegin Malatýa töwereklerinde Antakyá patrigi Bohemundy ýesir aldy. Munuň yzyndan ol Anadoly seljuklylarynyň güýcleri bilen birleşip, Orta Garadeňiz sebitinde Lombardiýa haçlylaryny kül-peýekun etdi. Bu ýeňisi 1104-nji ýylда Urfâ grafy Boduin II Harrana hüjüm eden wagty Mardin Artykly türkmenleriniň emiri Ilgazy bilen Mosul Atabegi Çökürmişiň serkerde-ligindäki musulman güýcleriniň Antakyá-Urfâ birleşen güýclerinden gazanan uly ýeňsi dowam etdirdi. Bu ýeňisde haçlylar uly ýitgä sezewar boldular. Alnan ýesirleriň arasynda Boduin II hem bardy.

Ýone bu ýeňisden soňra Çökürmiş bilen Seljukly Soltany Muhammet Taparyň aralary bozuldy. Sultan Muhammet Tapar Mosul Atabegligine Çawly Sakawyny belledi. Halap häkimi Ryzwanyň haçlylaryň tarapyny tutmagy netijesinde Çawly hiç hili üstünlik gazanyp bilmeli. Çawly öz garaşsyzlygyny yylan edenden sonra, 1108-nji ýylда Mosula Mewdut atabeg belle-nildi. Mewdut haçlylara garşı jyhada uly üns berýän serkerdedi. 1109-nyjy ýylда Atabeg Mewdut Mosulda dolandyrylyşy

eline alyp, işlerini ýola goýansoň, Ahlat we Meýafarykyn hökümdary Nejmeddin Ilgazy bilen ylalaşyp, haçlylara garşy uly söweše başlady. Öňürti, 1110-njy ýylyň ýaz paslynda Urfany gabady. Haçlylaryň goraglaryndan geçip bilmänsöň, Damask atabegi Togteginiň güýçleri bilen birleşmek üçin Harrana gitdi. Soň olar bilen birleşip, Urfa haçly graflygynyň topraklaryny talady we Fyrat derýasynyň kena-rynda hem haçly goşunyny derbi-dagyn etdi.

Ýöne musulmanlaryň bu ýeňişleri haçlylary, aýratyn hem Antakyáa hökümdary Tankredi herekete getirdi. Haçlylar Halaba hüjümlerini has hem köpeltdiler. Netijede Halap halkyndan bir topar musulman döwletlerden kömek soramak üçin Bagdada gitdi. Bagdatda ulamalardan we halkdan birnäçeleri olaryň daštoweregine ýygnanyşdylar. Olar Soltanyň juma namazyny okaýan metjidine gidip, ondan kömek soradylar. Soltana namaz okatman münberi weýran etdiler. Soltan hem olara kömek etmäge söz berdi. Ertesi gün gahar-gazaba münen has uly bir topar halypyanyň juma namazyny okaýan metjidine gidip metjidiň içine hüjüm etdiler. Halypyanyň namaz okaýan maksurasynyň kapasalaryny we metjidiň münberini ýykdylar. Halypa rejäniň geň däldigine göz ýetirdi. Soltan Muhammet Tapara ilçi iberip, bu ýagdaýa çäre tapmagyny haýış etdi. Soltan Muhammet Tapar hem ogly Mesgudyň we Mosul atabegi Mewdudyň serkerdeliginde ikinji gezek ýöriş guramaga buýruk berdi. Şol wagt haçlylaryň özara oňsuksyzlygy şeýle derejä barypdy welin, hatda Wizantiýa imperatory Aleksios hem Soltan Muhammet Tapara bir ilçi iberip, haçlylara garşy bilelikde ýöriş etmegi teklip etmäge mejbür bolupdy. Imperatoryň ilçisi heniz Halap ilçi topary Bagdada gelmänkä geldi. Halap toparynyň gelmeginden soň tolgunan halk Soltana ýüzlenip: «Rumlaryň hökümdarynyň yslamyýeti goramak meselesinde senden has gaýratlydygyny görüp durkaň, heý Alladan gorkmaýarsyňmy?» diýdiler.

Aradan köp wagt geçmezden Mewdudyň serkerdeliginde uly goşun toplandy. Bu goşunyň Halaba gelmegi halky rahat dem aldyrdy. Mewdut 1111-nji ýylда öňürti Urfany gabady. Ýöne haçlylaryň Urfa kömegi gelmegi netijesinde Mewdut hiç hili üstünlik gazanyp bilmedi. Soň Fyratyň günbataryna geçip Tell Başyry

gabawa saldy. Gabaw mahaly, Halap hökümdary Ryz-wanyň kömek sorap iberen çapary gelýär we Mewdut gabawy goýbolsun edip Halaba kömege howlugýar. Ol Halaba ýakynlaşanda, haçlylar şähere hüjümi bes etdiler. Netije-de, seljukly güýçleriniň şäheri eýelemeginden howatyrlanan Ryzwan Halap galasynyň derwezelerini ýapdy. Soňra özi haçlylar bilen ylalaşdy. Ibn Adimiň aýtmagyna görä, Halap halky Ryzwanyň bu hereketlerine gaharlandy, Ryzwan bolsa gala girip halkyň gozgalaňynyň öňünü aldy.

Bu wakadan soň Mewdut Asy derýasynyň aňyrsyna geçdi. Ol haçlylaryň toprakla-ryna hüjüm etmek isledi. Edil, şol mahal Damask atabegi Togtegin goşundan bölünip aýryldy. Ibn Adimiň aýtmagyna görä, Togtegin goşundaky beýleki serkerdeleriň özi baradaky niýetleriniň gowy däldigini aňypdyr we Damasky ýitirmekden gorkandygy üçin haçlylar bilen ylalaşypdyr. Ibn Adim bular baradaky gürrüňinden soň şeýle diýýär: «Musulman hökümdarlar özleriniň ýagdaýlaryny gorap saklamak üçin haçlylaryň galmaklaryny isleýärdiler». Netijede 1111-nji ýlda guralan ýöriş doly şowsuzlyk bilen gutardy. Mewdut hem goşunu bilen Mosula gaýdyp geldi.

1113-nji ýlda haçlylar Sur şäherini gaban wagtlary fatymylardan köp zada garaşmadyk şäher halky Damask atabegi Togteginden kömek soradylar. Yöne Togte-giniň ýeke özi duşmanyň öňünde durup bilmedi we Mosul atabegi Mewdutdan kömek isledi. Güýçlerini birleşdiren Mewdut bilen Togtegin öňürti Tabaryýany gabadylar. Bu birleşen goşun şäherini kömegine gelen korol Boduin I Sinnebre diýen ýerde derbi-dagyn etdiler. Bu wakadan ruh alan fatymylar Kudus şäherini gysyp başladylar. Aradan köp wagt geçmäňkä, günbatardan gelen täze haçly harby goşun bölümleri kyn ýagdaýa düşen gündogardaky haçlylary halas etdiler. Mundan soň Mewdut bilen Togtegin hem Damaska gaýdyp geldiler. Mewdut bir gün juma namazyny okap metjitden çykyp gelýärkä, bir haşhaşy tarapyndan öldürülip, şehit boldy. Şol wagtlar Halabyň hökümdary Ryzwan hem aradan çykdy we Halapda häkimýet ugrundaky dawa başlandy.

Mewduďyň şehit bolmagyndan soň Seljukly Soltany Muhammet Tapar Aksungur Porsukyny Mosula atabeg belläp, oňa jyhady dowam

etdirmelidigini sargady. Aksungur 1114-nji ýylda aralaryna Mälik şa tarapyndan Halap häkimliginiye bellenen Kasymeddöwle Aksunguryň ogly Ymadeddin Zeňniniň goşuny bilen ýorişe çykdy. Ol ilki Urfany gabady. Urfanyň berk goralýan-dygyny görensoň, şäheriň töweregindäki galalara tarap süýşdi. Yöne hic hili netije gazanyp bilmedi. Sultan Muhammet Tapar onuň ýerine Mosula Juýuş begi belledi.

Bu ýagdaýlardan belli bolşuna görä, Seljukly Soltany bu ýorişlerde diňe haçylary däl, eýsem bu garma-garyşyk syýasy ýagdaýdan peýdalanyl, merkez bilen aragatnaşygyny kesen Damask, Halap beglerini we Artykly hökümdarlaryny tabynlyga almagy göz öňünde tutupdyr. Şol sebäpli hem bu emirler haçylary öz häkimyetleriniň saklanmagynda kepillik hökmünde garaýardylar. Özlerine howp abanan wagtynda bolsa olar (haçylar) bilen ylalaşyk baglaşmakdan hem çekinmeýär-diler. Şonuň üçin 1115-nji ýylda Sultan bu emirleri tabynlyga almak hem-de Antakyá we Urfa haçly döwletlerine garşıy ýoriş guramak üçin Emir Porsugyň serkerdeligindäki bir goşuny ýorişe iberdi. Özlerini howp astynda hasaplan Artykly hökümdary Ilgazy, Damask atabegi Togtegin we Halap häkimi Bedreddin Lulu haçylar bilen ylalaşyp, 1115-nji ýylyň sentýabr aýynda Emir Porsugy Danisda (Halabyň töweregى) ýeňliše sezewar etdiler. Bu hadysadan soň seljukly Soltany Şam we günorta-gündogar Anadoludaky bu beglikleriň işlerine goşulmady.

Yöne Seljukly goşunynyň bu ýeňlişi esasan haçylaryň bähbidine laýyk gelýärdi. Öňlerinde durup biljek uly güýjün ýokdugyny gören haçylar Halap we Damask topraklaryna hüjümleriniň sanyny artdyrdylar. Birnäçe berk galalary basyp aldylar. Damask bilen Halaby paç tölemäge mejbur etdiler. Halap şäheriniň haçylaryň eline geçäýmek howpy ýüze çykdy. Netijede, ýerli halk Mardin hökümdary Ilgazyny çagyryp 1119-nji ýylda şäheri oňa tabşyrdylar. Haçylaryň Halap ugrundaky gysylary has güýçlüdi. Şäheriň töweregindäki galalary eýeläp, şäheriň diwarlarynyň öňüne çenli gelip ýetipdiler. Ýagdaýyň howpludygyny gözü ýeten Ilgazy töwerekäki kiçi höküm-darlary kömege çagyrdy. 1119-njy ýylyň tomsunda Antakyá patrigi Rogeriň serkerdeligindäki haçylar Halabyň günortasyndaky

Wadyl Den diýen ýerde derbi-dagyn edildi. Soňra görseler haçly jesetleriniň arasynda Roger hem bar eken. Şonuň üçin haçlylar bu söweše «Ganly meýdan söweşi» diýip at goýdular. Ýone musulmanlar bu ýeňiſden doly peýdalanyп bilmediler. Kudus koroly Boduin II we Urfa grafy Žoskelin kömege geldi. Şeýlelikde, bu ýeňiſ Halabyň haçlylaryň golastynda geçmegine böwet boldy.

1120-1122-nji ýyl aýaklarynda Ilgazy öлenden soň, Anadoly bilen Halabyň arasyndaky ylalaşyk bozuldy. Haçlylar ýene-de Halap şäherini gabamaga başladylar. Olar 1123-nji ýylда Halabyň gündogaryna çenli geldiler. Bu ýylyň aýaklarynda Halaba Ilgazynyň ýegeni Belegiň kömege gelmegi bilen Halap ýene-de halas edildi. Emma Belegiň 1124-nji ýylyň başlaryndaky wepaty haçlylara täzeden güýç-gaýrat berdi. Olar köp wagtlap gabawda saklansoňlar fatymylaryň elinden Sur şäherini gaýtaryp aldylar we täzeden hüjüm edip Halaby gabadylar. Halaplylar jesetleri we itleri iýmäge mejbür derejede aç galsalar-da şäheri haçlylara bermediler. Şol wagt Mosul atabegi Aksungur Porsukynyň kömege gelmegi halaplylara rahat dem almaga mümkünçilik berdi. Ýone Aksungur indiki ýyl Halabyň demirgazygynda bolup geçen söweše haçlylardan ýeňildi. Haçlylaryň Halaby gysmagy ýene-de dowam etdi. Emma şol mahallar haçlylaryň öz aralarynda ýuze çykan düşünişmezlik sebäpli, Halap şäheri haçlylardan halas boldy.

Yslam dünýäsiniň haçlylaryň önünde duran iň uly sarsmaz galalarynyň biri bolan Halabyň kyn günleri başdan geçirýän mahallarynda, 1127-nji ýylда Seljuk Soltany Mahmyt Mälik şanyň Halap häkimlerinden bolan Kasymeddöwle Aksunguryň ogly Ymadeddin Zeňni Mosul atabegligine bellenildi. Ymadeddin Zeňni Mosulda diwany düzungün-tertibe salanyndan soňra, 1128-nji ýylда şäher halkynyň kömegini bilen Halaba geldi. Şäheriň diwanhanasyny öz eline aldy. Netijede, Halap ugrundaky bolan söweşler musulmanlaryň peýdasyna gutardy.

Ymadeddin Zeňniň bu üstünligini çekip bilmedik artyklylar, onuň garşysyna çiksalar-da ondan ýeňildiler. Mundan soňra Zeňni günorta-gündogar Anadoludaky we Demirgazyk Yrakdaky mülkleriniň serhetlerini giňeltdi. Ol 1131-nji ýylда Seljukly

Soltany Mahmydyň wepatyndan soň ýuze çykan tagt ugrundaky görevlere goşuldy. Ol bu görevde Tikrit şäheriniň töwereginde halypa Musterşidiň we Garaja Sakynyň goşunlaryndan ýeňlip, Mosula çenli yza çekildi. Mundan soňra Zeňni Şährizur we Hakkary sebitlerini eýelemek bilen meşgullandy. Ol Siriýadaky birnäçe galalary eýeledi. 1136-1137-nji ýylда bolsa Wizantiýa imperatory Manuýeliň Halaby we Şeýzeri gabawa alan mahaly uly güýç-gaýratynyň bardygyny görkezdi. Ol özünüň baş kazysy Kemaleddin Şährizury kömek soramak üçin Bagdada iberdi. Kemaleddin Bagdat halkyny aýaga galdyrdy. Halk Soltanyň köşgüne we juma namazyny okaýan metjidine hüjüm edip, Şamdaňy doganlaryna kömek edilmegini talap etdiler.

Netijede, Soltan kömek üçin taýýarlyklaryň görlüp başlanmagyna perman berdi. Şol wagt Ymadeddin Zeňniň Wizantiýa we haçly güýçleriniň ýeňlip, yza çekilendigini beýan edýän bir hat gelip gowuşdy. Bu wakalardan soňra 1139-njy ýylда Ymadeddin Zeňni Baalbegi basyp aldy, soňra bolsa Damasky gabady. Ýöne haçlylar Damaska kömege gelensoň, gabawy goýbolsun etmäge mejbur boldy. Ýöne bu wakadan soň Zeňniň ýagdaýy has-da güýçlendi. Ol birnäçe üstünlikleri gazandy. 1144-nji ýylyň aýaklarynda 28 günlük berk gabawdan soň ahyrsoňy Urfa haçly graflygynyň paýtagty bolan Urfany, yz ýany bilen hem Fyrat derýasynyň gündogaryndaky haçlylara degişli birnäçe galalary basyp aldy. Şu wagta çenli bu üstünlikler muslimanlaryň haçlylardan üstün çykan iň uly ýeňşidi. Mundan soň Ymadeddin Zeňni uzak ýaşamady. Ol 1146-njy ýylда Jaber galasyny gabawda saklaýan wagty, memluklardan biriniň kast etmegi netijesinde şehit boldy.

Sybt bin Jöwzi, Mirgatuz-zaman, III, Ahmet nusgasy, warak 127 a-b.

A.a.e., warak 127 a-b.

Ibn Esir, Kämil, Beýrut, 1966, X, 482-483 s. Ibn Adim, Zubdetul-Halap, Damask, 1954, II, 156-158 s.

Ibn Adim, Zubdetul-Halap II, 159 s. Ibn Esir, 505-nji hijri ýylynyň wakalary.

Ibn Adim, Zubdetul-Halap II, 159 s.

Ibn Esir, X, 53-59. Taryhy makalalar